

ข้างเฟือก... ข้างสำคัญ

วิเศษไชยศรี

คนไทยเรานั้นเห็นความสำคัญของข้างมาแต่โบราณกาล ถือว่าข้างเป็นสัตว์ชั้นสูงตามคติของชาวตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสูงตามคติของอินเดียซึ่งเป็นต้นแบบวัฒนธรรมที่ไทยเราได้มา โดยผ่านทางลัทธิศาสนาทั้งพราหมณ์และพุทธ ในหนังสือไตรภูมิพระร่วงก็กล่าวถึงข้างว่า สระที่เขาพระสุเมรุนี้มีน้ำไหลออกจากสระนี้เป็นสายต่าง ๆ ทางทิศตะวันตกน้ำไหลจากศรีษะข้าง ทิศตะวันออกจากม้า ทิศเหนือจากนกหรือวัว ทิศใต้จากสิงห์

ประโยชน์ของข้างในสมัยก่อนมีอยู่หลายประการ จึงทำให้ข้างมีความสำคัญต่อชีวิตคนไทย นอกจากใช้เป็นพาหนะและใช้แรงงาน เช่นลากซุงในยามบ้านเมืองปรกติแล้ว ยังใช้ประโยชน์สำคัญในยามเกิดศึกสงครามอีกด้วย หลักฐานในการใช้ข้างทำศึกสงครามนั้นปรากฏในประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ในสมัยพระเจ้ารามาธิบดีแห่งมหาราช จนถึงรัชกาล ที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

“แต่ประหลาดอยู่ที่ไทยเรายังมีโอกาสได้รับด้วยข้างมาจนในรัชกาลที่ 3 กรุงรัตนโกสินทร์

ด้วยเมื่อพ.ศ 2388 ไทยรบกับญวนที่เมืองเขมร เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ ต้นตระกูลสิงหนเสนี= ผู้เขียน) แม่ทัพไทยตั้งอยู่ ณ เมืองอุดง ให้กองทัพหน้าลงไปตั้งอยู่ที่เมืองพนมเพ็ญ พอถึงฤดูน้ำ ญวนใช้เรือรบได้สะดวก ก็ยกกองทัพเรือเป็นขบวนใหญ่ขึ้นมาจากเมืองไซ่ง่อน ตีได้เมืองพนมเพ็ญมอันตั้งที่ลุ่ม แล้วยกขึ้นมาตีเมืองอุดง เจ้าพระยาบดินทร์เดชาไม่มีเรือรบพอจะต่อสู้กับญวน จึงคิดอุบายให้รวมข้างรบบรรดามีกับพลรายตั้งซุ่มไว้ในเมือง ปล่อยให้ญวนจอดเรือส่งทหารขึ้นบกแล้วก็เปิดประตูเมืองให้ข้างรบออกเที่ยวไล่แทงข้าศึก (ดูเป็นทำนองเดียวกับที่ฝรั่งที่ใช้'ถัง' TANK) ให้ทหารราบตามติดท้ายข้างไป ก็ตีทัพญวนแตกในเวลาที่กำลังหนีข้าง ที่เหลือตายลงเรือได้ก็เลยถอยทัพเรือล่าหนีไป

ดูเหมือนเมืองอูดงได้ชื่อต่อท้ายว่า 'เมืองอูดงลือชัย' มาแต่ครั้งนี้

ไม่แต่ในเมืองไทย ถึงประเทศไหน ๆ ที่เคยใช้ช่างในการรบมาแต่โบราณกาล ตั้งแต่มีปืนไฟ การใช้ช่างก็เลื่อมลงทุกประเทศเรียนการใช้ช่างเป็นพาหนะเป็นพื้น”

ในขณะที่ทางทั่วไปส่วนใหญ่จะใช้เป็นพาหนะ และใช้ทำงานหนักเพื่อทุนแรงของมนุษย์ ก็ยังมีช่างอีกพวกหนึ่งซึ่งมีจำนวนน้อย เกิดมามีบุญ และต้องจากป่าอันเป็นที่เกิดอีกด้วย มาสู่โรงช่างต้นในพระราชวัง มีฐานะความเป็นอยู่สูง ไม่ต้องทำงานหนัก ช่างพวกนี้คือ ช่างเผือก หรือช่างสำคัญ

ช่างเผือก ลักษณะพิเศษแตกต่างจากช่างธรรมดาสามัญ และหาได้ยาก มีคติแต่โบราณ เชื่อกันว่าช่างเผือกเป็นของสำคัญคู่บ้านคู่เมือง เช่น ทำให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล เป็นต้น ดังนี้ ในประเทศที่มีเกษตรกรรมเป็นหลักสำคัญแก่การดำรงชีวิตของประชาชนพลเมือง จึงเห็นความสำคัญของสิ่งที่จะบันดาลให้มีฝนตก สามารถทำเกษตรได้ เมื่อช่างเผือกมีอิทธิพลดังนั้น ย่อมมีความสำคัญแก่ประเทศเกษตรกรรมดังกล่าว เช่น ประเทศไทยเรานี้เป็นธรรมดาคติที่ว่านี้ ปรากฏในเวสสันดรชาดก ในตอนที่พราหมณ์ชาวเมืองกลิงคราชภูร์ เดินทางไปทูลขอช่างเผือกจาก พระเวสสันดร เพื่อเป็นนำไปจัดถ้ำแล้งที่เมืองกลิงคราชภูร์ เป็นเหตุให้ชาวเมืองของพระเวสสันดรกล่าวโทษขอให้พระเจ้ากรุงสยชัยกับพระเวสสันดรผู้เป็นพระราชโอรสออกไปเสียจากเมือง

แม้มีในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5 ก็มีความปรากฏว่า “ในปีฉลูเบญจศกคักราช 1215 (ปีพ.ศ. 2346 = ผู้เขียน) นั้นช่างต้นปีฝนแล้ง ครั้นเดือน 8 แรม 3 ค่ำ ช่างเผือกที่ได้เป็นปฐมในรัชกาลที่ 4 คือ พระพิมลรัตนกิริณีมาถึงกรุงเทพฯ ต่อเมื่อเดือน 10 แรม 3 ค่ำ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว = ผู้เขียน) ก็เสด็จสมภพ และเมื่อใกล้วันพระราชสมภพนั้น ฝนตกท่าใหญ่ฝนท่าใหญ่ตกอยู่ 3 วันถึงน้ำนอง แต่นั้นฝนก็ตกบริบูรณ์ ต้นข้าวในนาปีนั้นพันอันตรราย ด้วยเหตุนี้จึงถือกันว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระพิมลรัตนกิริณี เป็นศิริในพระราชพิธีพืชมงคลต่อมาในรัชกาลที่ 4 นั้น ถ้าปีใดฝนแล้งถึงต้องทำพิธีพืชมงคล โปรดให้แต่งพระพิมลรัตนกิริณีด้วยเครื่องคชาภรณ์ออกยืนแทน และให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปในพิธีนั้นด้วย”

ลักษณะของข้างเผือกที่แตกต่างจากข้างธรรมดาสามัญนั้น มีระบุไว้เป็นตำราโดยเฉพาะ เรียกว่า ‘ตำราพระคชลักษณะ’ ซึ่งมีภาพจิตรกรรมไทยบนฝาผนังเขียนภาพขึ้นตามตำราข้างเผือก โดยช่างเขียนโบราณ ที่หอไตรคณะเหนือ วัดพระเชตุพน เป็นหลักฐานสำคัญปรากฏอยู่ ข้างเผือกข้างสำคัญ หรือข้างสีประหลาดนั้น ตามตำร่ากำหนดไว้ 7 ประการ คือมีตาขาว มีเพดานขาว มีเล็บขาว หรือพื้นหลังเป็นสีขาว หรือสีหม้อใหม่ มีขนขาว มีขนหางขาว และมีอณฑโกศขาว หรือสีหม้อใหม่

นอกจากลักษณะอันเป็นมงคลทั้ง 7 ประการดังกล่าวแล้ว หากมีเล็บเท้าหน้าครบเท้าละ 5 เล็บ ก็จะมีชื่อว่า เป็นมงคลอย่างยิ่ง

เนื่องจากข้างเผือกต้องมีลักษณะต้องตามตำราคชลักษณะ จึงหาได้ยากนับเป็นสิ่งสำคัญ เช่น เป็นสิ่งหนึ่งในแก้ว 7 ประการ อันเป็นเครื่องหมายของพระเจ้าจักรพรรดิ ได้แก่

1. จักรแก้ว
2. ข้างแก้วเป็นข้างเผือก ชื่ออุโบสถ
3. ม้าแก้ว
4. มณีแก้ว
5. นางแก้ว
6. คฤหบดีแก้ว
7. ปริณายกแก้ว

พระเจ้าแผ่นดินหรือพระมหากษัตริย์พระองค์ใด มีแก้วทั้ง 7 ประการนี้ โบราณถือว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

สมัยกรุงศรีอยุธยา ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ มีข้างเผือกถึง 7 ข้าง พระเถียรตยศปรากฏไปนานาประเทศ สมเด็จพระสังฆราชและข้าราชการจึงถวายพระนามเพิ่มต่อท้าย ‘พระเจ้าข้างเผือก’

สิ่งสำคัญยิ่งที่เกี่ยวเนื่องมาจากข้างเผือก ที่ปรากฏแก่ชาติไทยเราอีก ประการหนึ่งก็คือธงไทย ครั้งหนึ่งธงชาติไทยเคยมีรูปข้างเผือกปรากฏอยู่บนผืนธง ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ในหนังสือ ‘อธิบายเรื่องธงไทย’ ว่า

“ถึงรัชกาลที่ 2 กรุงรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. 2360 ถึง พ.ศ. 2366 อังกฤษตั้งสถานีการค้าที่เมืองสิงคโปร์แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้สร้างเรือกำปั่นหลวงขึ้น 2 ลำ สำหรับการค้าของรัฐบาล คือหาเครื่องศัสตราวุธ เป็นต้น ไปมาระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองสิงคโปร์และมาเก๊า เรือหนึ่ง 2 ลำนั้นก็ซัดลงแดง อังกฤษเจ้าเมืองสิงคโปร์บอกให้นายเรือเข้ามากราบทูลว่าเรือทะเลของพวกชาวมลายูที่ไปค้าขาย ณ เมืองสิงคโปร์ ก็ชอบซัดลงแดงเหมือนกัน ขอให้พระเจ้าอยู่หัวกรุงสยามใช้ธงอย่างอื่นเสีย จะได้จัดการรับรองเรือหลวงได้สะดวก ในสมัยนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ข้างเผือกไว้ 3 ตัว ซึ่งนับถือเป็นประเพณีไทยว่าเป็นพระเกียรติยศอย่างสูง จึงโปรดฯ ให้ทำรูปข้างสีขาวอยู่ในวงจักรสีขาว ติดไม้กลางธงแดงหมายความว่า พระเจ้าแผ่นดินอันมีข้างเผือก (รูปข้างอยู่ในวงจักรได้เอาไปใช้เป็นตาหลังด้านหลังเงินเหรียญครั้งรัชกาลที่ 4) แต่ธงตราข้างอยู่ในวงจะใช้แต่เรือหลวง พ่อค้าไทยยังใช้ธงแดงอยู่อย่างเดิม

ถึงรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2398 ทำหนังสือสัญญาเปิดการค้าขายกับชาติตะวันตก มีเรือกำปั่นชาวยุโรปและอเมริกาเข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ กงสุลต่างประเทศก็เข้ามาตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ เขาซัดธงชาติของเขา ความจำเป็นที่จะต้องมีธงชาติของสยามเกิดขึ้นด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้ใช้ธงข้างประติศฐ์ขึ้นเมื่อรัชกาลที่ 2 เป็นธงชาติ แต่ให้เอารูปจักรออกเสียด้วยจักรเป็นเครื่องหมายเฉพาะสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ให้โคจรแต่มีรูปข้างเผือกอยู่กลาง”

“ถึง พ.ศ. 2459 (รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว = ผู้เขียน) โปรดฯ ให้แก่งชาติเป็นพื้นสีแดง กลางมีรูปข้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นหันหน้าเข้าหาเสา สำหรับใช้เป็นธงราชการ ส่วนธงค้าขายใช้สำหรับสาธารณชนที่เป็นชาติชาวสยามทั่วไป เป็นรูปสี่เหลี่ยมพื้นแดง มีขนาดกว้าง 1 ส่วน ยาวส่วนครึ่ง มีแถบขาว 2 แถบ กว้าง 1 ใน 6 ของส่วนกว้างแห่งธง ได้ใช้อยู่ปีหนึ่งถึงพ.ศ. 2460 ทรงพระราชดำริว่าธงชาติสยามซึ่งได้ประติศฐ์ขึ้นใหม่นั้น ยังไม่สง่างามพอสำหรับประเทศ สมควรที่จะเพิ่มสีน้ำเงินแก่เข้าอีกสีหนึ่งให้เป็น 3 สี ตามลักษณะธงชาติของนานาประเทศที่ใช้อยู่โดยมากนั้น และสีน้ำเงินก็เป็นสีประจำชนมวารเฉพาะพระองค์ด้วย จึงโปรดฯ ให้แก่งชาติ

สยามเป็นรูปสี่เหลี่ยมรี มีขนาดกว้าง 2 ส่วน ยาว 3 ส่วน มีแถบสีน้ำเงินแกว่ง 1 ส่วน ซึ่งแบ่ง 3 ของขนาดกว้าง แบ่งตรงกลางมีแถบขาวกว้าง 1 ส่วนซึ่งแบ่ง 6 ของขนาดกว้างแห่งตรงข้างละแถบ และมีแถบสีแดงกว้างเท่าแถบขาวประกอบชั้นนอกอีกข้างและแถบ ให้เรียกนามว่า ‘ธงไตรรงค์’ สำหรับใช้ชักขึ้นในเรือพ่อค้าทั้งหลาย และในที่ต่าง ๆ ของสาธารณชนที่เป็นชาติสยามทั่วไป

ส่วนธงพื้นสีแดงกลางมีรูปช้างป่อง ซึ่งใช้เป็นธงชาติสยามมาแต่ก่อนนั้นให้ยกเลิก”

(ต่อตอนที่ 2)

ช่างเผือก... ช่างสำคัญ (2)

วิเศษไชยศรี

ตามตำราพระพุทธลักษณะว่าด้วยช่างเผือก ซึ่งเป็นสัตว์ต้องประสงค์ของบ้านเมืองสืบมา ในประเทศไทย และพม่ารามัญ ลาว เขมร ซึ่งต่างก็เสาะหามาประกวดประชันกันตั้งแต่สมัยโบราณนั้น จะกล่าวถึงต้นสำราญความรู้สืบทอดกันมาในแผ่นดินสยาม

แรกเริ่มเดิมทีนั้น ไทยเรานับถือไสยเวทตามพวกพราหมณ์ซึ่งมีเชื้อสายมาจากอินเดีย คือถือว่ามีพระผู้สร้างโลก ได้แก่พระเป็นเจ้าทั้งสาม มีพระอิศวรหรือคิเว พระนารายณ์หรือวิษณุ และพระพรหม พราหมณ์ได้เป็นครูสั่งสอนขนบธรรมเนียมการบ้านเมือง ทั้งตำรับตำราต่าง ๆ ตลอดจนกฎหมายมนูสารศาสตร์ ซึ่งใช้กันทั่วไปในชมพูทวีป คืออินเดียนั้นมาเป็นแบบแผนในแผ่นดินสยามมาช้านาน เจ้านายขุนนางและราษฎรก็เชื่อถือตามคติของพราหมณ์เกิดเป็นประเพณีต่าง ๆ ของแผ่นดินสืบมา

ครั้นต่อมาพระพุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานในสยามประเทศ และดินแดนสุวรรณภูมิ ก็เป็นที่นับถือมาก แต่พระพุทธศาสนานั้นมีธรรมะ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับคติโลกไม่พูดถึงการบ้านเมือง และขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ดังนั้น คติและวิชาการซึ่งเป็นของศาสนาพราหมณ์แต่เดิมจึงยังติดอยู่ในการแผ่นดินเป็นส่วนใหญ่ จะว่าคติที่นับถือพระเป็นเจ้าทั้งสามของพราหมณ์ยังคงอยู่ในแผ่นดินสยามก็ว่าได้ ด้วยยังถือปนอยู่กับพระพุทธศาสนา และการที่ชาวไทยในสยามประเทศยังคงถือปะปนกัน 2 ศาสนาเช่นนี้ ก็เพราะพระพุทธศาสนาไม่ห้ามปรามกีดกันลัทธิศาสนาอื่น ถือกันมาอย่างไรแต่เดิมแล้ว ก็ยังคงถืออยู่ แต่ที่นับถือจริง ๆ นั้นคงจะคลายลงไปกว่าแต่ก่อนเมื่อยังมิได้รับนับถือพระพุทธศาสนา

ด้วยเหตุนี้ผู้ที่มิได้เรียนรู้ธรรมะของพระพุทธศาสนาที่แท้จริง จึงแยกพุทธกับพราหมณ์ไม่ออก พิธีกรรมต่าง ๆ ตามลัทธิพราหมณ์ก็มักอ้างเอาว่าเป็นเรื่องศาสนาพุทธ เพราะผู้ที่นับถือพุทธศาสนานับถือปฏิบัติปะปนกันอยู่กับศาสนาพราหมณ์เอาว่าพุทธกับพราหมณ์ คล้าย ๆ กันแต่ที่จริงไม่ปะปน

หรือคล้ายคลึงกันเลย ดังวิชาคชศาสตร์นี้ก็เป็นเรื่องของพราหมณ์ทั้งสิ้น ไม่มีพุทธเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย แม้แต่น้อย คชศาสตร์อยู่ในวิชาไตรเพทเป็นเรื่องของไสยศาสตร์ลัทธิพราหมณ์โดยแท้

คชศาสตร์ที่ว่าด้วยก็จะลักษณะคือลักษณะของช้างสำคัญต่างๆ มีช้างเผือกและช้างที่มีตระกูลยิ่งกว่าช้างเผือกหรือเสมอช้างเผือกบ้าง เป็นต้น ในเรื่องสร้างโลกของพราหมณ์ได้กล่าวว่า พระนารายณ์บรรทมอยู่ในเกษียรสมุทร แล้วกระทำอิชฐานด้วยเทวฤทธิ์ ให้ดอกบัวผู้ขึ้นในพระอุทร (ท้อง) บัวนี้มี 8 กลีบ 173 เกสร แล้วจึงนำดอกบัวไปถวายพระอิศวร พระอิศวรจึงได้แบ่งดอกบัวนั้น เป็น 4 ส่วน ส่วนหนึ่ง 8 เกสรเป็นของพระอิศวรเอง ส่วนหนึ่ง 8 กลีบ 24 เกสรให้แก่พระพรหม ส่วนหนึ่ง 8 เกสรให้พระนารายณ์ ส่วนหนึ่ง 133 เกสรให้แก่พระเพลิง

พระเป็นเจ้าของทั้ง 4 จึงได้สร้างดอกบัวส่วนแบ่งนั้นเป็นช้าง 4 ตระกูลดังนี้

พระอิศวร สร้างช้าง ตระกูลอิศวรพงศ์

พระนารายณ์ สร้างช้าง ตระกูลวิษณุพงศ์

พระพรหม สร้างช้าง ตระกูลพรหมพงศ์ เป็นช้าง 10 หมู่ และสร้างช้างอัฐฐทิศและช้างตระกูลต่างๆอีก

พระเพลิง สร้างช้าง ตระกูลอัคนีพงศ์ เป็นช้างมีลักษณะ 49 ช้าง และช้างโทษ 80 จำพวก

และช้างที่พระเป็นเจ้าของทั้ง 4 องค์ สร้างนั้น แบ่งเป็นชาติตามวรรณะในอินเดียดังนี้

ช้างที่พระอิศวรสร้าง เป็นชาติกษัตริย์หรือขัตติยะ

ช้างที่พระพรหมสร้าง เป็นชาติพราหมณ์

ช้างที่พระนารายณ์สร้าง เป็นช้างแพศย์หรือเวศ

ช้างที่พระเพลิงสร้าง เป็นช้างชาติศูทร

ตระกูลช้างทั้ง 4 นี้ มีทั่วไปทั้งตระกูลและช้างธรรมดา แต่ลักษณะของช้างธรรมดาคือช้างดำปรกตินั้นมีที่สังเกตให้รู้ว่าเป็นชาติใด พงศ์ใด ตามตำราว่าไว้ดังนี้

อิศวรพงศ์ มีลักษณะผิวดำสนิทผิวเนื้อละเอียดเกลี้ยง งามทั้งสองใหญ่ขึ้นเสมอกัน เต้าใหญ่ น้ำเต้ากลม โขมดสูง งวงเรียวเป็นต้นเป็นต้นเป็นปลาย คอกกลม เมื่อเดินนั้นย่อคอ หลังเป็นคันธุน ท้ายเป็นสุกร ขนาดท้องตามวงหลัง ออกใหญ่ หน้าสูงกว่าท้าย เต้าหน้าเต้าหลังเรียวยาว ฝักบัวกลม หางเป็นข้อหาง ๆ สันบงาเป็น 2 ชั้น ขมับเสมอไม่พร่อง หูใหญ่ข้อม่วงยาวข้างขวา ระบายหูอ่อนนุ่ม มีขนมากกว่าข้างซ้าย หน้าใหญ่

พรหมพงศ์ มีลักษณะเนื้ออ่อน ขนอ่อนละเอียดขึ้นขุมละ 2 เส้น น้ำเต้าแปด คิ้วสูง โขมดสูง มีกระขาวที่ตัวมาก ท้ายต่ำกว่าหน้า ขนหลังขนหูคนปากขนตายาว ออกใหญ่ งามสีเหลือง งวงเรียวรัด เป็นต้นเป็นหลายและสั้น

วิษณุพงศ์นั้น ผิวเนื้อหนา ขนหน้าเกรียน ออก คาง คอ เต้าทั้ง 4 ใหญ่ หางยาว งวงยาว หน้าใหญ่ มีกระแดงเสมอกัน ลูกจักษุใหญ่ขุ่นมัว หลังราบ

อัคนีพงศ์นั้น ผิวกระด้าง คนที่หูหยาบ ตะเกียบหูห่างทางเขิน หน้ากระ ปากแดง หน้าวงแดง ผิวเนื้อหม่นไม่ดำสนิท

ข้างที่พระพรหมสร้าง 10 หมู่ นั้น มีเรื่องการสร้างว่าพระอิศวรสาปนางมหาอุปกาสีให้ลงมา อยู่ในถ้ำชื่อว่าเทวีสินธubrพต นางไปกินเถาผลดาววัลย์ พระองค์จึงให้นางอุปกาสีมีบุตรเป็นช้าง 10 หมู่ คือ

หมู่ที่ 1 ชื่อว่า ฉัททันต์ สีขาวเหมือนสีเงิน งามขาวเหมือนสีเงินยวง หาง สี เต้า สันหลังแดง ว่าเป็นช้างสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าเวลาจะทรงไปรอบจักรวาล ออกจากพระราชวังแต่เวลาพอ รุ่ง พอพระอาทิตย์ขึ้นก็กลับมาถึงวัง

หมู่ที่ 2 เรียกว่า อุโบสถ สีเหมือนสีทอง บรมจักรทรงออกจากวังแต่เข้าไปรอบจักรวาล พอเที่ยงกลับมาถึงที่

หมู่ที่ 3 นั้นสีเหลือง ชื่อว่า เหมหัตถิ

หมู่ที่ 4 สีเหมือนดอกอัญชันม่วง งามอนขึ้นขวา ชื่อว่า มงคลหัตถิ

หมู่ที่ 5 สีเหมือนไม้กฤษณา มุตรมูล และตัวข้างมีกลิ่นหอมดังกฤษณา ชื่อว่า คันธหัตถิ

หมู่ที่ 6 สีเหมือนดาวिला (วิฟาร์) คือตาแมว ชื่อว่า ปิงคัล

หมู่ที่ 7 สีเหมือนทองแดงหล่อใหม่ รูปพรรณสูงใหญ่ ชื่อว่า ตามพหัตถิ

หมู่ที่ 8 สีขาวเผือก ว่าเหมือนหนึ่งไกรลาส ชื่อว่า บัณฑร หรือ นาคันทร

หมู่ที่ 9 สีเหมือนน้ำไหล ชื่อว่า คังโคย

หมู่ที่ 10 สีดำเหมือนปีกกา ชื่อ กาลวกะหัตถิ

ข้างทั้ง 8 หมู่ข้างหลังนี้ ตาและเล็บเหมือนสีตัว ข้าง 10 หมู่นี้ว่ามีกำลังเรียวแรงนัก ถ้าจะเทียบกำลังข้างทั้ง 10 หมู่นี้ 8 หมู่ข้างหลังตั้งแต่หมมหัตถิถึงกาลวกะหัตถิ ถ้าจะเทียบกำลังเท่า ๆ กัน แลจะเอากำลังข้างทั้งนี้ประสมกันเข้า 10 ข้าง จึงจะเท่ากับข้างอุโบสถข้างหนึ่ง ก็แลข้างอุโบสถนั้น จะเอากำลังข้าง 10 ข้างประสมกันเข้าอีก จึงจะได้กับกำลังข้างฉัททันต์ข้างหนึ่ง และข้างทั้ง 10 หมู่นี้เป็นพรหมพงศ์ทั้งสิ้น

และยังมีค้ำอีก 8 จำพวก เรียกว่าอัฐทิศ สำหรับบ้านเมืองทั้งปวง

ซึ่งในตำราได้กล่าวถึงลักษณะข้างทั้ง 8 จำพวกนี้ไว้ด้วย แต่ในที่นี้จะขอกกล่าวแต่เพียงชื่อของข้างทั้ง 8 จำพวกหรือ 8 หมู่เท่านั้นคือ

หมู่ที่ 1 ชื่อ ไอยราพต

หมู่ที่ 2 ชื่อ บุณฑริก

หมู่ที่ 3 ชื่อ พราหมณ์โลหิต

หมู่ที่ 4 ชื่อ กระทบ

หมู่ที่ 5 ชื่อ อัญชัน

หมู่ที่ 6 ชื่อ บุชปทันต์

หมู่ที่ 7 ชื่อ เสาวโกม

หมู่ที่ 8 ชื่อ สุประดิษฐ์

ข้างทั้ง 8 หมู่นี้ เป็นพรหมพงศ์ทั้งสิ้น ที่เรียกว่าอัฐฤทศนั้นคือ ข้าง 8 ทิศนั่นเอง เป็นทิศต่าง ๆ โดยรอบเขาพระสุเมรุ ซึ่งข้างทั้ง 8 ทิศประจำอยู่ ไอยราพตทิศบูรพา บุณฑริกทิศอาคเนย์ พราหมณ์โลหิตทิศทักษิณ กระทบทิศหรดี อัญชันทิศประจิม บุษปัทมทิศพายัพ เสาวโกมทิศอุดร สุประดิษฐ์ทิศอีสาน

และไม่ขอกล่าวถึงรายละเอียดของข้างตระกูลต่าง ๆ นอกจากนี้ เพราะจะยืดยาวเต็มที่ ขอกล่าวโดยสังเขปว่า

พระนารายณ์สร้างข้างวิษณุพงศ์ 8 หมู หรืออัฐฤคช

พระอิศวรสร้างข้างอิศวรพงศ์ 8 หมู หรืออัฐฤคชาธาร

พระเพลิงนั้นสร้างมากถึง 42 ตระกูลหรือหมู

ข้างที่พระเป็นเจ้าของทั้ง 3 สร้างก็มีลักษณะ มีชื่อของหมูต่าง ๆ เช่นเดียวกับข้างที่พระพรหมสร้างเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ยังมีข้างอำนาจพงศ์ ซึ่งเป็นข้างตระกูลต่อตระกูลประสมกันมีลูกแปลกออกไป นับเป็นตระกูลชั้นอีก 14 ตระกูล ซึ่งก็มีชื่อลักษณะต่าง ๆ กันไปอีกเช่นกัน

ทั้งหมดที่กล่าวมารวมแล้วเป็นข้าง 90 ตระกูล ข้างทั้ง 90 ตระกูลนี้ เป็นศุภลักษณะตระกูล คือมีลักษณะดีงามต่าง ๆ มีกำลังเรี่ยวแรงสามารถผิดจากทางธรรมดาสามัญ และบางตระกูลก็นับถือว่าให้เกิดสวัสดิมงคล คும்โทษภัยจัญไรต่าง ๆ และให้เกิดความสุขได้

แต่ข้าง 4 ตระกูลใหญ่ คือ อิศวรพงศ์ วิศณุพงศ์ พรหมพงศ์ และอัคนีพงศ์นั้น ถ้าได้ศุภลักษณะครบไม่เป็นข้างโทษ ก็จะทำให้คุณนานาประการคือ

อิศวรพงศ์นั้นให้เจริญทรัพย์และมีอำนาจ

วิษณุพงศ์นั้นให้ศัตรูแพ่พ่ายและน้ำฝน พืชผลธัญญาหารบริบูรณ์

พรหมพงศ์ นั้นให้เจริญอายุและวิทยา

อัคนีพงศ์นั้นให้เจริญมัทธมะมังสาหารและระบาศีกอบาหวิหังปวง

เพราะฉะนั้นผู้รู้ตำราดาราศาสตร์ว่าด้วยคชลักษณะ จึงเสาะแสวงหาช้างตระกูลต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วนี้ตระกูลใดตระกูลหนึ่ง เพื่อสิริสวัสดิมงคลแก่บ้านเมืองของตน

ในตำราสร้างโลกตามคติพราหมณ์ ยังกล่าวถึงที่มาของช้างอีกประเภทหนึ่ง คือ ช้างเผือก โดยกล่าวว่า ในไตรตายุค พระเป็นเจ้ามาประชุมพร้อมกัน พระอิศวรมีเทวโองการให้พระเพลิง กระทำเทวฤทธิ์เกิดเป็นเปลวเพลิง ออกจากช่องพระกรรณ (หู) ทั้ง 2 และกลางเปลวเพลิงนั้นมีกุมารองค์หนึ่งมีพระพักตร์เป็นหน้าช้างมี 2 กร กรขวาทรงตรีศูล กรซ้ายทรงดอกบัว ทรงสังวาลย์นาค นั่งขานุมนทล พระเป็นเจ้าจึงให้นามว่า พินณศวร

กรรณเบื้องซ้ายเกิดเทวกุมารองค์หนึ่ง พระพักตร์เป็นช้าง 3 พักตร์ มี 6 พระกร พระกรหนึ่งเกิดเป็นช้างเผือกผู้มี 33 เศียร สีเท้า ชื่อเอราวัณ กรหนึ่งเป็นช้างเผือกผู้มีเสียงสามเศียร สีเท้า ชื่อคิริเมฆคละไตรตายุค ช้างทั้งสองนี้เป็นพาหนะของพระอินทร์ (มิใช่พระอิศวร) อีก 2 กรนั้นเกิดช้างข้างละ 3 ช้าง เป็นช้างเผือก เอก โท ตรี แต่ช้างพั้งนั้นอยู่พระหัตถ์ข้างซ้าย ช้างพลายอยู่พระหัตถ์ข้างขวา พระเป็นเจ้าประสาธไว้สำหรับเป็นพาหนะของกษัตริย์อันมีอภินิหารบารมีในแผ่นดิน

อีก 2 กรนั้นเกิดเป็นสังข์ทักษิณาวรรตอยู่เบื้องขวาแล สังข์อุตราวรรตอยู่ข้างซ้าย และเทวกุมารองค์นี้ยืนอยู่เหนือกระพองช้าง 7 เศียร พระเป็นเจ้าจึงให้นามว่า โกญจนาเนศวรศิวบุตร ตระกูลช้างเผือก เอก โท ตรี จึงได้เกิดแต่นั้นสืบมา

เรื่องทีกล่าวมานี้เป็นคติของพราหมณ์ทั้งสิ้น แต่คนไทยเราก็รับคตินี้มาโดยแต่โบราณกาล ช้างจึงเป็นสัตว์สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งช้างเผือกนั้น ถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดมีช้างเผือกอุบัติมาสู่พระบารมีเป็นจำนวนมาก ก็เชื่อถือและยกย่องถวายเกียรติเป็นพิเศษ

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้มีการตราพระราชบัญญัติสำหรับรักษาช้างป่า พุทธศักราช 2464 ขึ้น โดยกำหนดให้ช้างป่าเป็นของหลวง เป็นของสำหรับแผ่นดิน ผู้ใดจะกลับไปใช้สอย ต้องขออนุญาตจากรัฐบาล พระราชบัญญัตินี้มุ่งหมายที่จะช่วยป้องกันอันตรายแก่ช้างป่า และสงวนพันธุ์ช้างป่าให้คงอยู่ตลอดไปด้วย

ในพระราชบัญญัตินี้ได้กำหนดช้างซึ่งมีลักษณะพิเศษไว้ 3 ชนิด ตามมาตรา 4 ระบุไว้ว่า

ข้างสำคัญมีลักษณะ 7 ประการ ตาขาว เพดานขาว เล็บขาว ขนขาว ฟันหนังขาว หรือสี
คล้ายหม้อใหม่ ขนหางขาว อัณฑะโกศขาวหรือสีหม้อใหม่

ข้างประหลาดคือทางที่มีมงคลลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งใน 7 ประการที่กำหนดไว้ในคช
ลักษณะของข้างสำคัญ

ข้างเนียม มีลักษณะ 3 ประการ คือฟันหนังดำ งามีลักษณะตั้งรูปปลีกกล้วย เล็บดำ

ในมาตรา 31 ของพระราชบัญญัติระบุม่า ผู้ใดมีข้างสำคัญ หรือข้างสีประหลาด หรือข้าง
เนียม โดยเหตุที่คนจับได้ หรือแม่ข้างของตนตกออกมา หรือโดยเหตุอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม ต้องนำขึ้น
น้อมเกล้าฯ ถวายแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและจะได้พระราชทานบำเหน็จให้ตามสมควร

และในมาตราเดียวกันนี้ ได้กำหนดบทลงโทษว่าผู้ใดมีข้างสำคัญหรือข้างสีประหลาด
หรือข้างเนียมแล้วปล่อยเสีย หรือปิดบังซ่อนเร้นข้างนั้นไว้ ไม่นำขึ้นน้อมเกล้าฯ ถวายแต่
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกิน 1 ปี ปรับไม่เกิน 500 บาท แต่
โทษนี้ไม่ลบล้างการที่ข้างนั้นต้องริบเป็นของหลวง

ข้างเผือกที่จัดว่าเป็นข้างมงคล เป็นข้างสำคัญคู่พระบารมีพระมหากษัตริย์นั้นมี 3 ชั้น
คือข้างเผือกเอก ข้างเผือกโท และข้างเผือกตรี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงเป็นผู้กำหนดชั้น
ของข้างเผือกแต่ละเชือกว่าอยู่ในชั้นใด

ในตำราคชลักษณะอธิบายลักษณะของข้างเผือกที่เป็นอัคนีพงศ์ดังนี้

ข้างเผือกเอก สีขาว ขนขาว ตาขาว เล็บขาว หางขาว อัณฑะโกศขาว สีตัวขาวเรียกว่าเศวต
พระพร สำหรับเป็นราชพาหนะของพระเจ้าแผ่นดิน

ข้างเผือกโท สีบัวโรย ผิวตัว อัณฑะโกศ ขน เล็บ ขาวเจือแดง ตาขาวบริสุทธิ์ เรียกประทุม
หัตถิ ปราบศึกแข็งแรง

ข้างเผือกตรี เป็นสีทองตากแห้ง ขน เล็บ หาง อัณฑะโกศ ลดลงตามสีตาขาวเรียกว่า
เศวตคชราช

ชื่อพญาช้างจะมีชื่อเป็นพระยา เจ้าพระยา เหมือนข้าราชการในสมัยก่อน พระวิสุตรรัตน
กิริณี พระยาเศวตไอยรา เจ้าพระยาปราบไตรจักร เป็นต้น

ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกำหนดให้ใช้คำ
ว่า ‘พระเศวต’ นำหน้าชื่อช้างเผือก และลงท้ายด้วยคำว่า ‘เลิศฟ้า’

(ต่อตอนที่ 3)

ข้างเฟือก... ข้างสำคัญ (3)

วิเศษไชยศรี

ข้างเฟือกซึ่งถือกันว่าเป็นพระราชพาหนะคู่พระบารมีพระมหากษัตริย์ มีศักดิ์สูงเทียบกับ ‘เจ้าฟ้า’

จะเห็นได้จาก ‘ของสูง’ ซึ่งแสดงยศศักดิ์ที่ใช้ในพระราชพิธีสำคัญเพียง 3 งาน นั่นคือ การอ่านฉันทดุษฎีสังเวยและขับไม้สมโภชนั้น ถือว่าเป็นของสูง จะใช้ในงานดังนี้

1. การสมโภชพระมหาเศวตฉัตรและเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ งานพระราชพิธีฉัตรมงคล
2. การสมโภชในงานพระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่ของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอที่ดำรงพระยศชั้นเจ้าฟ้า สำหรับพระเจ้าลูกเธอที่ดำรงพระยศชั้นพระองค์เจ้าจะไม่มี การอ่านฉันทดุษฎีสังเวยและขับไม้สมโภช มีได้เฉพาะ ‘สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าฯ เท่านั้น
3. พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางข้างสำคัญ

ที่เรียกว่า “ข้างสำคัญ” นั้นมีธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันมาแต่โบราณ ซึ่งจะไม่กล่าวหาทางนั้นเป็นข้างเฟือก และเป็นชั้นใด เอก โท หรือตรี แก่ผู้ใด จนกว่าจะได้กราบบังคมทูลให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทเสียก่อน จะเรียก ‘ข้างสำคัญ’ ไปจนกว่าจะได้ขึ้นระวางและรับพระราชทานอ้อยแดง จาริกนามข้างแล้วจึงจะเรียกว่า ‘ข้างเฟือก’

เมื่อเจ้าหน้าที่บ้านเมืองทราบว่ามี ‘ข้างสำคัญ’ เกิดขึ้นแห่งใดจังหวัดใด ก็จะรายงานกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบ จะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้ซึ่งชำนาญในการดูคุณลักษณะไปตรวจสอบดูอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งนอกจากจะพิจารณาถึงคุณลักษณะตามพระคุณลักษณะแล้ว จะต้องพิจารณาและคำนึงถึงลักษณะอันเป็นมงคลอื่น ๆ ประกอบอีกด้วย เช่น เวลาที่ข้างนั้นกลับ หากมีเสียงกรนประดุจแตรสังข์ ถือว่าเป็นมงคล แต่ถ้าเสียงกรนคล้ายเสียงคนร้องไห้ ถือว่าเป็นอัปมงคล แม้จะมีคุณลักษณะสมบูรณ์ครบถ้วนเพียงใดก็ตาม จะไม่นำขึ้นระวางสมโภชเป็นอันขาด

ตรวจสอบคุณลักษณะและลักษณะอันเป็นมงคลต่าง ๆ ครบถ้วนแล้วก็จะนำความขึ้นกราบบังคมทูล เพื่อจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ กำหนดการพิธีสมโภชขึ้นระวาง ณ เมืองหรือจังหวัดที่ได้ข้างสำคัญหรือนำเข้ามาสู่กรุงเทพฯ ทั้งนี้ตามแต่พระราชประสงค์ ถ้าจะจัดพระราชพิธีในกรุงเทพฯ ก่อนนำข้างเข้ามา จะมีการสมโภช ณ เมืองที่จับทางได้ และเมืองที่เดินทางผ่านมา ถ้าพักแรมที่เมืองใดก็จะมีพิธีสมโภชทุกเมือง คือมีพระสงฆ์สวดมนต์ เวียนเทียน และมีมหรสพสมโภชตลอดมาทุกเมือง

พิธีสมโภชขึ้นระวางนั้น แบ่งงานออกเป็นสองภาคคือ

พิธีสมโภชขึ้นระวางพระราชทานนามช้าง และพิธีสมโภชขึ้นโรงใน

‘โรงใน’ คือโรงช้างต้นในพระบรมมหาราชวัง (ปัจจุบันรื้อแล้ว) และยังมีโรงช้างต้นในพระราชวังดุสิตอยู่ 2 หลัง อยู่ในบริเวณตึกรัฐสภา (ต่อมากรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เมื่อปีพ.ศ 2517) และรัชกาลปัจจุบันได้สร้างโรงช้างต้นขึ้นใหม่ ภายในบริเวณพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

กำหนดงานนั้น จะใช้เวลาที่วันสุดท้ายแต่ความเหมาะสมตามกาลสมัย ในรัชกาลที่ 2 จัดงาน 5 วัน แบ่งเป็นสมโภชขึ้นระวางพระราชทานนามช้าง 4 วัน สมโภชขึ้นโรงใน 1 วัน รัชกาลที่ 5 จัดงาน 5 วันเช่นเดียวกัน แต่ในรัชกาลที่ 6 จัดงาน 4 วัน คือสมโภชขึ้นระวางพระราชทานนามช้าง 3 วัน สมโภชขึ้นโรงใน 1 วัน

สำหรับรัชกาลปัจจุบันมี พิธีสมโภชขึ้นระวางพระราชทานนามช้าง 2 วัน ส่วนสมโภชขึ้นโรงในนี้ได้จัดพิธี (ซึ่งจะกล่าวถึงเหตุและรายละเอียดต่อไปข้างหน้า)

สถานที่สำคัญที่ใช้ในการประกอบพิธีสมโภชขึ้นระวางและพระราชทานนามช้างมีอยู่ 2 แห่งด้วยกันคือ

โรงสมโภช

เบญจสำหรับช้างอาบน้ำ

ภายในโรงสมโภชนั้น จะต้องจัดตั้งสิ่งของเครื่องใช้ในพิธี พอจะสรุปได้ดังนี้

- ทอดพระราชอาสน์ที่ประทับและเก้าอี้ สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนข้าราชการที่มาเฝ้า

- อาสน์สงฆ์สำหรับพระสงฆ์ที่มาเจริญพระพุทธมนต์และเจริญชัยมงคลคาถา

- โต๊ะหมู่และเครื่องนมัสการ

- ศาลเทวรูปพระเทวกรรม

- แท่นช้างสำคัญยืน มีหลักหมอบเสาดะลุลงเบญจพาดหุ้มผ้าขาวยอดทอง มีเพดานผ้าขาวระบาย 2 ชั้นแขวนลอยเขียนอักขรยันต์เส้นทอง มีพนักอินทรรณูปลูกร้อมเบญจพาดสำหรับเสด็จขึ้นทรงรดน้ำวันขึ้นระวาง

- ตั้งบายศรีเงินทองแก้วสำหรับเวียนเทียนสมโภช

- ภายในโรงห้อยยันต์จุลธาตุศิยันต์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าห้อยที่เสาดังหน้าช้าง ยันต์พระอรียสาวกห้อยที่เสาประจำทิศทั้ง 8 และมียันต์ผ้าขาวเขียนทอง 16 ผืน ห้อยระหว่างเสาดเฉียงรอบโรงด้วย

เบญจสำหรับข้างอาบนํ้า ทำเป็นประเพณีข้างโรงสมโภชมีแท่นเสาดะลุเบญจพาดหุ้มผ้า ขาวยอดทอง ตั้งชั้นสาครใหญ่ชั้นนํ้าสำหรับอาบนํ้าข้างสำคัญ และวงสายสิญจน์โยงเนื่องกันกับโครงสมโภชด้วย

ขบวนแห่ข้างสำคัญมีจำนวนคนและเครื่องสูงต่าง ๆ

ขบวนแห่สลากภัต พระราชพิธีสมโภชข้างในสมัยก่อนจะต้องมีการแห่สลากภัต ในสมัยรัชกาลที่ 6 ขาดการแห่สลากภัต เมื่อคราวขึ้นระวางสมโภชพระเศวตวชิรพาห แต่คราวขึ้นระวางสมโภชพระเศวตคชเคชฌ์ดิลก ในรัชกาลที่ 7 มีการแห่สลากภัต ปัจจุบันนี้ไม่มีการแห่สลากภัตแล้ว เพราะไม่เหมาะสมกับภาวะเศรษฐกิจและสังคม

การหลั่งนํ้าพระพุทธรณ์เมื่อได้ศุภมงคลอุดมฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นทรงยืนที่เกยข้างเบญจพาด เจ้าพนักงานจะนำพระเต้าเทวปฏิบรรจุนํ้าพระพุทธรณ์ทุกเกล้าๆ ถวายทรงหลั่งนํ้าพระพุทธรณ์บนเศียรข้าง แล้วทรงรับนํ้าพระมหาสังข์หลังพระราชทานอีกวาระหนึ่ง ในสมัยก่อนจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าๆ ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ รดนํ้ามนต์ตราข้างสำคัญด้วย ดังเช่นที่ปรากฏในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน (พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 12) คราวขึ้นระวางพระเศวตสกนธ์โรภาส ในสมัยรัชกาลที่ 5 ตอนหนึ่งว่า

”พอได้พระฤกษ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นบนเกย พระราชทานนํ้าพระพุทธรณ์รดข้างสำคัญ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้กรมพระราชวังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระบาราบปรปักษ์ กรมหลวงวรศักดิ์ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงภาณุพันธุวงศ์ กรมขุนภูวนัย กรมขุนบดินทร์ กรมขุนเจริญ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ เจ้าพระยามหินทร พระยาศรีพิพัฒน์ รดนํ้ามนต์ข้างสำคัญ”

‘กรมพระราชวัง’ คือ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

‘สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระบาราบปรปักษ์’ คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบาราบปรปักษ์ (ต้นราชสกุล มาลากุล)

‘กรมหลวงวรศักดิ์’ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอรุณวงศ์ กรมหลวงวรศักดิ์พิศาล (ต้นราชสกุล อรุณวงศ์)

‘สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงภาณุพันธุวงศ์’ คือสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงษามุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช (ต้นราชสกุล ภาณุพันธุ)

‘กรมขุนภูวนัย’ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าสุบรรณ กรมขุนภูวนัยนฤเบนทรธาภิบาล (ต้นราชสกุล สุบรรณ)

‘กรมขุนบดินทร์’ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าสิงหราช กรมขุนบดินทร์ไพศาลโสภณ (ต้นราชสกุล สิงหราช)

‘กรมขุนเจริญ’ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าชมพูนุท กรมขุนเจริญผลพุลสวัสดิ์ (ต้นราชสกุล ชมพูนุท)

‘เจ้าพระยาภาณุวงศ์’ คือ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค)

‘เจ้าพระยามหินทร’ คือ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล)

‘เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์’ คือ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ราชโกษา (แพ บุนนาค)

ปัจจุบันพระมหाराชครูพราหมณ์เป็นผู้รื้อน้ำสังข์ตามพิธีของพราหมณ์ต่อไป หลังจากนั้นจะทรงเจิมอ้อยแดงจารีกนามและพระราชทานแก์ข้างสำคัญในพิธีสมโภชและขึ้นระวางข้างสำคัญนี้ พระสงฆ์ที่มาเจริญพระพุทธรณ์ได้รับพระราชทานยามปักอักษรบอกงานเป็นพิเศษ

เครื่องคชาภรณ์ที่พระราชทานให้ข้างสำคัญแต่นั้น โบราณใช้ทองคำก้อนแขวนคอ สมัยรัชกาลที่ 2 พระราชทานอำมรงค์ผูกคอ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 จนถึงปัจจุบัน พระราชทานเสมออักษรพระบรมนามาภิไธยย่อทองคำลงยาราชาวดีห้อยคอ

หลังจากนั้นมีการอ่านฉันทดุขฎีสังเวยและขับไม้ กล่อมพระยาข้างเสร็จแล้ว มีการเวียนเทียนสมโภช ในสมัยก่อนถือวันเป็นงานใหญ่โตมาก มีการมหรสพสมโภชหลายชนิด เช่น โขนหลวงรำโคม สิงโตมังกรล่อแก้ว หนังเป็น แต่ปัจจุบันได้งดการมหรสพสมโภช

คำฉันทดุขฎีสังเวยนั้นนิยมแต่งเป็น 4 ลา ดังนี้

ลา 1 ขอพร

ลา 2 ลาไพร

ลา 3 ชมเมือง

ลา 4 สอนข้าง

ส่วนกาพย์ขับไม้นั้นแบ่งเป็น 5 แผด

แผด 1 ขอพร

แผด 2 ลาไพร

แผด 3 ชมเมือง

แผด 4 ซ้าง

แผด 5 คชาภรณ์

รายนามข้างที่ขึ้นระวางแต่โบราณกาล คือ พระยาข้างครั้งกรุงศรีอยุธยาเก็บความตามพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ดังนี้

แผ่นดินสมเด็จพระอินทราชาราชาธิราชที่ 2 มี

1. ช้างเผือก

ตามพระราชพงศาวดารกล่าวว่า “จุลศักราช 815 ปีระกาเบญจศก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ช้างเผือก 1”

แผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช

1. พระฉัททันต์

ตามพระราชพงศาวดารมีว่า “เมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคตแล้ว พระยอดฟ้าขึ้นเสวยราชสมบัติศักราช 890 ดำรัสให้อาข่างบำรุงงาแก่น งาข่างพระยาไฟหักเป็น 3 ท่อน เวลาค่ำข่างต้นพระฉัททันต์น้ำตาไหล”

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

มีช้างเผือกถึง 7 ช้าง ดังปรากฏในพงศาวดารดังนี้

1. พระคเชนทโรดม

ศักราช 891 ได้ช้างเผือกพลายจากกาญจนบุรี ให้ชื่อ พระคเชนทโรดม

2. พระรัตนากาศ

ศักราช 907 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปวังข่าง ตำบลไทรย้อย ได้ช้างเผือกพลายให้ชื่อ พระรัตนการ

3. พระแก้วทรงบาศ

ศักราช 908 เสด็จไปวังข่างป่า เพชรบุรี ได้ช้างเผือกพลาย ชื่อ พระแก้วทรงบาศ

4-5. ช้างเผือกพังแม่และพังลูก

และในเดือน 10 ปีมะเมียนั้น เสด็จไปได้ช้างเผือก ตำบลปามหาโพธิ ลูกเป็นเผือกพัง แม่ก็เป็นเผือก

6. พระบรมไกรสร

ศักราช 909 เสด็จไปได้ทั้งป่า ทะเลชุบศร เป็นพลายเผือก ให้ชื่อ พระบรมไกรสร

7. พระสุริยกุญชร

ครั้น ณ เดือนอ้ายปลายปี เสด็จไปได้ช้างเผือกพลาย ตำบลป่าน้ำทรง ให้ชื่อพระสุริยกุญชร

และเนื่องด้วยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิมีช้างเผือกมาสู่บารมีถึง 7 ช้าง พระเกียรติปรากฏทั่วไปในนานาประเทศแถบแหลมอินโดจีนนี้ สมเด็จพระสังฆราช เสนาข้าราชการและราษฎรจึงถวาย

พระนามเพิ่มว่า ‘พระเจ้าข้างเฝือก’ เป็นเหตุให้พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง มีพระราชสาส์นมาขอข้างเฝือก 2 ข้าง กรุงศรีอยุธยาไม่ให้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราเมศวร ซึ่งเป็นพระราชโอรส พระยาจักรี และพระสุนทรสงคราม เป็นผู้ที่มีความเห็นว่าจะไม่ควรรยอมให้ข้างเฝือกแก่หงสาวดี พระเจ้าหงสาวดีจึงกราบทูลเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา เป็นศึกใหญ่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงเจรจาความเมืองกับพระเจ้าหงสาวดี ในที่สุดต้องยอมให้ข้างเฝือกแก่หงสาวดี แต่คราวนี้ทางหงสาวดีขอเพิ่มเป็น 4 ข้าง และขอให้ส่งพระราเมศวร พระยาจักรี พระสุนทรสงคราม ผู้มีความเห็นไม่ยอมให้ข้างเฝือกแก่หงสาวดีไปกลับข้างเฝือกทั้ง 4 ข้างด้วย แต่ตามพงศาวดารพบว่าไทยยอมส่งส่วยข้างปีละ 30 เชือก เงินปีละ 300 ชั่ง กับทั้งยอมยกภาษีอากรที่เก็บได้จากเมืองมะริดให้แก่พม่า

ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดินี้เอง ยังมีเรื่องของข้างซึ่งไม่ใช่ข้างเฝือกปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ก่อน ‘สงครามข้างเฝือก’ ที่กล่าวแล้ว

คือในปี พ.ศ. 2091 ครั้งนั้นพระเจ้าหงสาวดีตะเบงชเวตี้ ซึ่งมีสมญาว่าพระเจ้าหงสาวดีลิ้นดำ ทราบข่าวว่า กรุงศรีอยุธยาเกิดแย่งชิงราชสมบัติกัน (เหตุการณ์ในช่วงแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ ขุนวรวงศาธิราช) เห็นเป็นโอกาสที่จะแผ่ราชอาณาจักร จึงกรีธาทัพหลวงเข้ามาหมายจะตีเอากรุงศรีอยุธยาให้ได้

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงทราบข่าวเข้าศึก จึงยกกองทัพหลวงออกไป หวังจะดูกำลังข้าศึก สมเด็จพระสุริโยทัยอัศวมเหสีทรงเป็นทรงเครื่องเป็นชาย อย่างพระมหาอุปราชทรงพระคชาธารตามเสด็จพร้อมทั้งพระราชโอรสทั้งสองพระองค์ สงครามครั้งนี้ไทยสูญเสียสมเด็จพระสุริโยทัยแต่ก็ได้วีรกรรมผู้กล้าหาญ สละชนม์ชีพเพื่อพระราชสวามีและเพื่อชาติไทย

ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีตะเบงชเวตี้ เห็นว่าจะตีเอากรุงศรีอยุธยาในครั้งไม่ได้ ด้วยไทยยังป้องกันพระนครแข็งแรงนัก ทั้งเสบียงอาหารสำหรับกองทัพหงสาวดีก็ร่อยหรอลงทุกที จึงให้ถอยทัพไปทางเหนือ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิตรัสให้พระราเมศวรกับพระมหาธรรมราชาคุมทัพไปตีข้าศึกที่ถอยไป ทั้งสองพระองค์ไม่รู้เท่าทันอุบายของพม่า (ผู้วางอุบายคือบุเรงนองขณะนั้นยังไม่ได้เป็นพระเจ้าหงสาวดี เป็นพี่เขยพระเจ้าหงสาวดีตะเบงชเวตี้ และเป็นแม่ทัพสำคัญผู้หนึ่งในกองทัพหลวง) ซึ่งได้ซุ่มทัพไว้ ด้รับไล่ข้าศึกถลันเข้าไปในที่ซุ่ม ถูกข้าศึกล้อมจับเอาไปได้ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงจำต้องมีพระราชสาส์นไปขอเป็นไมตรี ยอมหย่าทัพโดยขอแลกพระราเมศวรและพระมหาธรรมราชา กับข้างพลายสีมงคลและลายมงคลทวีป พระเจ้าหงสาวดีจึงยอมแลกคืนเชลยกลับมา

เมื่อกรมช่างของกรุงศรีอยุธยานำช่างทั้งสองขึ้นไปถวายพระเจ้าหงสาวดี ณ เมืองชียนาพพลายศรีมงคล พลายมงคลทวีป ผิดกลิ่นผิดเสียงหอมความญัก้อละवादไล่แทงข้าง แทงคนในกองทัพพม่าวุ่นวาย พระเจ้าหงสาวดีเห็นหลือมือพม่ามอญจะเลี้ยงไว้ได้ จึงรับสั่งให้กรมทางส่งกลับคืนลงมายังกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระราชาเทวะวงศ์วโรปการได้ทรงนิพนธ์โคลงสี่สุภาพไว้ในเรื่อง ‘พระราชพงศาวดาร’ ตอนนี้ สรรเสริญช่างพลายทั้งสองตามโคลงบทท้ายดังนี้

“บัดตลสองข้างแปลก   เสียงหอม ความเอย
อาละวาดถาหวั่นขอ   เข่นสู้
เหลือมือตะเลงรอก   ราส่ง คีนแฮ
ดูแต่ข้างยังรู้   รักตัวแตนตน”

(ต่อตอนที่ 4)

ข้างเผือก... ข้างสำคัญ (4)

วิเศษไชยศรี

แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (สมเด็จพระรามาธิบดี ที่ 3) มีข้างเผือกมาสู่พระบารมีปรากฏตามพงศาวดารคือ

1. อินทรไอยราวรรณ

ข้างพังเผือก คล้องได้ที่ป่าตำบลห้วยทราย เมืองศรีสวัสดิ์ รับมาถึงกรุง สมโภชขึ้นระวางเมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน 5 2 ค่ำปีจอศักราช 1020 พระราชทานนามว่า พระอินทรไอยรา วรรณวิสุทธราช กริณี

2. เจ้าพระยาบรมมคเชนทร์ฉัททันต์

ข้างพลายเผือก คล้องได้ที่ปากแขวงนครสวรรค์ เมื่อศักราช 1022 ปีชวดโทศก พระราชทานนามว่า เจ้าพระยาบรมมคเชนทร์ฉัททันต์

แผ่นดินสมเด็จพระมหาบุรุษ (พระเพทราชา) นั้นมีข้างเผือก ดังนี้

1. พระอินทรไอยราพต

ข้างพังเผือก คล้องได้ที่ป่าแขวงเมืองสวรรคโลก เมื่อศักราช 1052 ปีมะเมียโทศก พระราชทานนามว่า 1. พระอินทรไอยราพต คชบดีนทร์วรินทร์เลิศฟ้า

2. พระบรมรัตนกาศ

ข้างพังเผือก คล้องได้ที่ป่ารุกข์กัมพูชา ส่งมาถวายเมื่อศักราช 1053 ปีมะแมตรีศก พระราชทานนามว่า พระบรมรัตนกาศ ชาตคเชนทร วเรนทรมหันต่อนันตคุณ วิบูลย์เลิศฟ้า

แผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ ที่ 8 (พระเจ้าเสือ) มีข้างสำคัญดังปรากฏตามพงศาวดาร คือ

1. พระบรมไตรจักร์

ข้างพลายงามสั้น ติดโขลงชาวบ้านแก่ง นำโขลงเข้ามาแต่ห้องป่าต้น นำเข้าเพนียดเมื่อ ศักราช 1064 ปีมะเมียจัตวาศก สมโภชขึ้นระวาง พระราชทานนามว่า พระบรมไตรจักร์

แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราช ที่ 3 (พระบรมโกศ) นั้นมีข้างเผือก ข้างสี่ประหลาด และข้างสำคัญปรากฏ ตามพงศาวดารมีถึง 6 ข้าง คือ

1. พระวิเชียรหัตถ์สิน

ข้างพังเผือก คล้องได้ที่ป่ากรุงกัมพูชา ส่งมาถวายเมื่อศักราช 1097 ปีเถาะ สมโภชขึ้นระวาง พระราชทานนามว่า พระวิเชียรหัตถ์สิน สิรินทรเลิศฟ้า

2. พระบรมราชาเคนทร

ข้างพลายงาสั้น คล้องได้ที่นครศรีธรรมราช เมื่อศักราช 1104 ปีจอจัตวาศก ส่งมาถวาย สมโภชขึ้นระวาง พระราชทานนามว่า พระบรมราชาเคนทรวเรนทรเลิศฟ้า

3. พระบรมวิไชยคเชนทร

ข้างพลายงาสั้น คล้องได้ที่ป่าเมืองไชยา เมื่อศักราช 1104 ปีจอ จัตวาศก ส่งมาถวายสมโภช ขึ้นระวาง พระราชทานนามว่า พระบรมวิไชยคเชนทร

4. พระบรมกฤษร

ข้างพลายงาสั้น คล้องได้ที่ป่าเมืองเพชรบุรี เมื่อศักราช 1104 ปีจอจัตวาศก ส่งมาถวาย สมโภชขึ้นระวาง พระราชทานนามว่า พระบรมกฤษร

5. พระบรมจักรพาลหัตถ์

ข้างพลายงาสั้น คล้องได้ที่นครศรีธรรมราช เมื่อศักราช 1104 ปีกุนเบญจศก ส่งมาถวาย สมโภชขึ้นระวาง พระราชทานนามว่า พระบรมจักรพาลหัตถ์

6. พระบรมคชลักษณ์

ข้างพลายสีประหลาด คล้องได้ที่ป่านครศรีธรรมราช เมื่อศักราช 1108 ปีฉลูอัฐศก ส่งมา ถวายสมโภชขึ้นระวาง พระราชทานนามว่า พระบรมคชลักษณ์อรรคคเชนทรวเรนทรสุประดิษฐ์สิทธิ สอนยามหามงคลวิมลเลิศฟ้า

กรุงธนบุรีนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระเจ้ากรุงธนบุรี มีข้างเผือกมาสู่พระบารมีตามที่ปรากฏในพงศาวดารคือ

1. ข้างพังเผือก

ข้างพังเผือก เป็นข้างลูกบ้าน ตกที่เมืองฝาง เมื่อศักราช 1132 ระหว่างกองทัพกรุงไปล้อม เมืองฝาง เจ้าพระยาฝางหนิพาข้างไปด้วย กองทัพกรุงติดตามได้ลูกข้างพังเผือกมาถวายนำส่งถึงกรุงธนบุรี สมโภช 3 วัน

มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีพระยาข้างเผือก ข้างสำคัญปรากฏในหนังสือเทศาภิบาล เล่ม 11 แผ่นที่ 65 วันที่ 1 สิงหาคม 130

รัชกาลที่ 1

มีข้างเผือก ข้างสำคัญ มาสู่พระบารมีพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชถึง 10 ข้างดังนี้

1. พระบรมไกรสร (บวรสุประดิษฐ)

ข้างปลายสี่ประหลาด พระยานครราชสีมานำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วันอังคาร แรม 3 ค่ำ เดือน 3 (3๓3) ปีมะโรง 1146 พระราชทานนามว่า พระบรมไกรสร บวรสุประดิษฐ อัฐทิศพงษ์มงคลดิเรก เอกมหันต์ อนันตคุณ สมบูรณ์เลิศฟ้า

2. พระบรมไกรสร (บวรบุษปพันต์)

ข้างปลายนิยม พระราชบุรุษนำถวาย สมโภชขึ้นระวางวันอังคารที่ 3 แรม 3 ค่ำเดือน 3 (3๓3) ปีมะโรง 1146 พระราชทานนามว่า พระบรมไกรสร บวรบุษปพันต์ สุวรรณลักษณมหาศุภมวงคณวิมลเลิศฟ้า

3. พระอินทรไอยรา

ข้างพังเผือกตรี ลูกเถื่อน คล่องได้ที่เมืองภูเขี้ยว พระยานครราชสีมานำถวายสมโภชขึ้นระวาง ณ วันอาทิตย์ ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 4 (1๓4) ปีชวด 1116 พระราชทานว่า พระอินทรไอยรา รัตนนาเคนทร์ คเชนทรบดีนทร์ อินทร์สรรรค์ อนันตคุณ สมบูรณ์เลิศฟ้า

ครั้งรัชกาลที่ 2 ณ วันศุกร์ 4 ค่ำ ปิวอก 1174 พระราชทานนามใหม่ว่า พระอินทรไอยรา คชาชาติฉัททันต์ พิศพิพพรรณเผือกตรี สียอดตองตากแห่งวิษณุแกล้งรังรักษ์ มงคลลักษณเลิศฟ้า

4. พระเทพกุญชร

ข้างพังเผือกเอก ลูกเถื่อน คล่องได้ที่เมืองภูเขี้ยว พระยานครราชสีมานำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วันอาทิตย์ เดือน 2 ค่ำ ปีระกา 1163 พระราชทานนามว่า พระเทพกุญชร บวรศรีเสวตเอกชาติฉัททันต์ อนันตคุณ สมบูรณ์เลิศฟ้า

ครั้งรัชกาลที่ 2 ณ วันศุกร์ 9 ค่ำ ปิวอก 1174 พระราชทานนามใหม่ว่า พระเทพกุญชร บวรศรีเสวก อมรมศนภูมิตร เผือกผ่องพิศโสภณ มิ่งมงคลนาเคนทร์ คชคเชนทรเฉลิมขวัญชาติฉัททันต์สูงศักดิ์ วิไลลักษณเลิศฟ้า

(อ่านต่อหน้า 335 ไม่สมบูรณ์)

ตัวเด่นตน

ข้างเฟือก... ข้างสำคัญ (5)

วิเศษไชยศรี

รัชกาลที่ 3

มีข้างสำคัญมาสู่พระบารมีในรัชกาลนี้มากถึง 20 ข้าง แต่ไม่มีข้างเฟือกเอก โท ตรี มีแต่ข้างซึ่งได้ลักษณะต้องตามตำราพระคชลักษณ์เท่านั้น ดังนี้

1. พระบรมคชลักษณ์

ข้างปลายทองแดง ลูกเถื่อน เท้าชัฎยานาถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ เดือน 5 ปีชวด จ.ศ. 1190 พระราชทานนามว่า พระบรมคชลักษณ์ ศักดิ์สุนทรธาดาพงศ์มงคลช ยศกรมเลศเลิศฟ้า

2. พระบรมไอยรา

ข้างปลายกระ นายคำขาวเมืองนครราชสีมา ให้หลวงคชลิทธินำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ เดือน 8 ปีชวด จ.ศ. 1190 พระราชทานนามว่า พระบรมไอยรารัตนาเคนทร์ สุเรนทร์รังรักษ์ ศักดิ์รังสรรค์ มหันตมหากฤษดาคุณ สุนทรลักษณ์เลิศฟ้า

3. พระบรมนาเคนทร์

ข้างปลายกระ เจ้าพระยาพระคลังนำถวาย สมโภชขึ้นระวาง เมื่อปีชวด จ.ศ. 1190 พระราชทานนามว่า พระบรมนาเคนทร์ คเชนทรเฉลิมเมือง เรืองบุญวราถุทิศดีสิทิสักดิ์ดี ลักษณะวิลาศเลิศฟ้า

4. พระบรมเอกทันต์

ข้างปลายสีประหลาดงาเดียว กรมพระราชวังบวรฯ ถวายสมโภชขึ้นระวางเมื่อ เดือน 4 ปีฉลู จ.ศ.1191 พระราชทานนามว่า พระบรมเอกทันต์ สรรพศุภลักษณ์ ศักดิ์ดีตามพชาพรรณพิจิตร สฤษดิ์รัตนมงคล พหลเลิศฟ้า

5. พระยามงคลหัตดิน

ข้างปลายสีประหลาด เดิมเป็นข้างขององค์จันเจ้าเมืองเขมร เมื่อครั้งองค์จันจะหนีได้ปล่อยครั้งนี้เสียที่หลังเมืองพนมเปญ เจ้าพระยาบดินทรเดชาให้ค้นหาจับได้ แล้วนำถวายสมโภชขึ้นระวาง ณ วันจันทร์ เดือน 5 ปีมะเมีย จ.ศ. 1196 พระราชทานนามว่า พระยามงคลหัตดิน คชินทรสีสัตบุษกุมพุษายอภินิหาร สู่สมภารสมโพธิ อโยธยาพาหนนารถ วิลาศลักษณ์เลิศฟ้า

6. พระยามงคลนาคินทร์

ข้างพลายเพือกหางดำ เดิมเป็นช่างธรรมดา ภายหลังลอกขาวออกตามสีเนื้อ กรมการเมือง นครราชสีมา นำถวาย สมโภชขึ้นระวางเมื่อเดือน 3 ปีมะเมีย จ.ศ. 1196 พระราชทานนามว่า พระยามงคลนาคินทร์ อินทรไอยราวรรณ พรรณสีสังข์สารเศวต กมเลิศสฤณี จักรกฤษณราชรังสรรค์ มหันตมหาวัฒนาคุณ วิบูลย์ลักษณะเลิศฟ้า

7. พระบรมไกรสร

ข้างพลายกระ พระยาราชนิกุลนำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วันจันทร์ แรม 3 ค่ำเดือน 5 ปีวอก จ.ศ. 1198 พระราชทานนามว่า พระบรมไกรสร กุญชรชาติอำนวยพงศ์ มงคลคชยศอนันต์ มหันตคุณ วิบูลย์ลักษณะเลิศฟ้า

8. พระบรมกุญชร

ข้างพลายทองแดง ลูกโขลงคล้องไต้ที่บ้านเล่า หมื่นราชากลภณนำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วันอังคาร แรม 2 ค่ำ เดือน 2 ปีวอก จ.ศ. 1198 พระราชทานนามว่า พระบรมกุญชรบรมขลุ้มประเจียด เกียรติคุณวิบูลยศ คชอัคนีพงศ์ มงคลลักษณะเลิศฟ้า

9. พังหงษาสวรรค์

ข้างพังสีประหลาด ลูกเถื่อน คล้องไต้ที่ปากแขวงเมืองสำโรงทอง เจ้าพระยาบดินทรเดชา นำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วันแรม 2 ค่ำ เดือน 4 ปีชวด พ.ศ. 1202 พระราชทานนามว่า พังหงษาสวรรค์

10. พระบรมนัชนาเคนทร์

ข้างพลายเล็บครบ เจ้าพระยาบดินทรเดชา นำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วันเสาร์ แรม 2 ค่ำ เดือน 12 ปีเถาะ จ.ศ. 1205 พระราชทานนามว่า พระบรมนัชนาเคนทร์ วรินทร์ดุรงค์ฤทธิ์ พงศ์พิชญ์รังสรรค์ อนันตกุล พุณสาคร วิเลิศลักษณะเลิศฟ้า

11. พระบรมไอยเรศ

ข้างพลายสีทองแดง ลูกโขลง หลวงคชศักดิ์นำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วันเสาร์ ขึ้น 8 ค่ำ ปีมะโรง จ.ศ. 1206 พระราชทานนามว่า พระบรมไอยเรศ ศรีสุริเยศยอแสง ตามพแสดง กมเลิศสฤณี สิทธิมงคลคุณวิบูลยศ คชวิลาศลักษณะเลิศฟ้า

12. พระบรมสังข์ทันต์

ข้างพลายสีเขียว พระยาศรีสหเทพ (เพ็ง) นำถวาย สมโภชขึ้นระวางเมื่อเดือน 8 ปีมะโรง จ.ศ. 1206 พระราชทานนามว่า พระบรมสังข์ทันต์ ฉวีวรรณนิลจิต พงศ์พิชญ์รังรักษ์ ประเสริฐศักดิ์ รบือบุญ อนันตกุลภียโยยศ มงคลคชเลิศฟ้า

13. พระบรมชลัษณ์ (ศักตีสารจุมปราสาท)

ข้างพลายงาไขว้ เจ้าพระยาพระคลังนำถวาย สมโภชขึ้นระวาง เมื่อเดือน 8 ปีมะโรง จ.ศ. 1206 พระราชทานนามว่า พระบรมชลัษณ์ ศักตีสารปราสาท ชาติริตกัมพล มงคลสรพอนันตคุณ ศรีสุนทรเลิศฟ้า

14. พระบรมนขาเคนทร์

ข้างพลายเลิศครบ เจ้าราชวงศ์เมืองเชียงใหม่ถวาย สมโภชขึ้นระวางเมื่อเดือน 5 ปีมะเส็ง จ.ศ. 1207 พระราชทานนามว่า พระบรมนขาเคนทร์

15. นาเคนทรนขา

ข้างพลายเลิศครบ (พงศาวดารว่าพัง) พระยาน่านนำถวาย สมโภชขึ้นระวางเมื่อเดือน 6 ปีมะเส็ง จ.ศ. 1207 พระราชทานนามว่า (พระ) นาเคนทรนขา

16. พระบรมทัศนขา

ข้างพลายเลิศครบ พระยาสงขล่านำถวาย สมโภชขึ้นระวางเมื่อเดือน 11 ปีมะเส็ง จ.ศ. 1207 พระราชทานนามว่า พระบรมทัศนขา ไอยราลักษณรังสฤชต์ วิศณูพงศ์มงคลพฤษาสาดสายฝน สบสกลเลิศฟ้า

17. ข้างพลายสีประหลาด

พระยาเชียงใหม่ถวาย เป็นเวลาที่ข้างเกิดความไข้ซุกซุม จึงโปรดเกล้าให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนเดชอดิศร รับไปเลี้ยงไว้ที่วัง ไม่ปรากฏว่าได้ขึ้นระวาง

18. พระบรมศุภราช

ข้างพลายต่าง เจ้านครเชียงใหม่ถวาย สมโภชขึ้นระวาง เมื่อปีมะเมีย จ.ศ. 1208 พระราชทานนามว่า พระบรมศุภราช สมมุติชาติโคบุตร กฤษณทรงครุฑประสาทสรรค์ ศรีสุพรรณเนือริน วรรณนิลผุดผ่านสวัสดิติมงคลคุณ สุนทรลักษณเลิศฟ้า

19. พระยามงคลคชพงษ์

ข้างพลายสีประหลาด เจ้าเมืองชนบทนำถวาย สมโภชขึ้นระวาง เมื่อเดือน 8 ปีวอก จ.ศ. 1210 พระราชทานนามว่า พระยามงคลคชพงษ์ อคินิทรงประสาทสรรค์พรณผกาโกเมศ ทวาเศวตบวร แก้วกฤษชร เพ็องเดชกระตื่องดิน คุณภิญโญยศคชลักษณ วิลาศเลิศฟ้า

20. ข้างพรายกระจุดดำ

พระยารามัญห์ถวายเมื่อปีระกา จ.ศ. 1211 ล้มเสียก่อนไม่ทันขึ้นระวาง

รัชกาลที่ 4

ช่างเผือกสำคัญในรัชกาลนี้มีดังนี้

1. พระบรมนัชสมบัติ

เป็นช่างปลายเล็บขบครบ นายสิง บุตรพระไชยบาดาล นำถวาย ได้สมโภชขึ้นระวาง เมื่อวันที่ พฤษภาคม เดือน 4 ปีกุน จ.ศ. 1213 พระราชทานนามว่า พระบรมนัชสมบัติ

2. พระวิมลรัตนกิริณี

ช่างฟังกึงโกโท ลูกเถื่อนคล้องได้ที่เขากระยอ ดงขนาดชบา แขวงรแด พระสุนทรราชวงศา เจ้าเมืองยโสธรนำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วันพุธขึ้น 6 ค่ำ เดือน 9 ปีฉลู จ.ศ. 1215 พระราชทานนามว่า พระวิมลรัตนกิริณี สุทธศรีสรรพางคพิเศษ ทูตยเสวตวรรโณภาษ พงศ์กมลาศน์ราชรังสฤษดิ์ ราชบุญฤทธิสมาหาร โสภอาจารย์พหาล้า มหาอุดมมงคล พรพรผลพิบูลย์ประสิทธิ์ ศุภสนิทพาทน นารถ ลักษณะวิลาสเลิศฟ้า

3. พระบรมคชรัตน์

ช่างปลายกระ หลวงจินดาร์ักษ์นำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 8 ปีชาล จ.ศ. 1236 พระราชทานนามว่า พระบรมคชรัตน์

4. พระวิสูตรรัตนกิริณี

ช่างฟังกึงโกโท ลูกเถื่อนคล้องได้ที่เขาถ้ำพระ แขวงรแด พระสุนทรราชวงศา เจ้าเมืองยโสธร นำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วันศุกร์ เดือน 4 ปีชาล จ.ศ. 1216 พระราชทานนามว่า พระวิสูตรรัตนกิริณีโอบกษรหัตถิตระกูล สกลบริบูรณ์บริสุทธิ์เสวตคชพิเศขวรลักษณ เฉลิมราชศักดิ์สยามโลกาธิเบนทร์ ประเมนทรมหาราชอิราช บุญวราดุขฤทธิสมาหาร สรรพการศุภโสมณ มงคลคุณประเสริฐเลิศฟ้า

5. พระพิไชยนิลนัช

ช่างปลายเล็บดำ เป็นช่างข้าหลวงเดิม (หมายความว่า เป็นช่างซึ่งทรงมีอยู่ก่อนขึ้นเสวยราชย์) พระราชทานนามว่า พระพิไชยนิลนัช

6. พระพิชัยกฤษณาวรรณ

ช่างปลายเล็บดำ คล้องได้ที่เพนียด สมโภชขึ้นระวางเมื่อเดือน 3 ปีเถาะ จ.ศ. 1217 พระราชทานนามว่า พระพิชัยกฤษณาวรรณ

7. พระศรีสกลกฤษณ์

ช่างปลายสีนิล นายสังสมุหมณี (นัยหนึ่งว่า พระสุวรรณวิมลศีล วัดสุวรรณดาราราม) นำถวาย สมโภชขึ้นระวาง เมื่อเดือน 9 ปีมะเมียจ.ศ. 1220 พระราชทานนามว่า พระศรีสกลกฤษณ์

8. พระมหาศรีเสวตวิมลวรรณ

ข้างปลายฝือกเอก ลูกเถื่อน คล้องได้ที่เขาจอมแมว ดงฆมาตชบา แขวงรแด พระรัตนวงษา เจ้าเมืองสุวรรณภูมินำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วันพฤหัสบดี เดือน 7 ปีวอก พระราชทานนามว่า พระมหาศรีเสวตวิมลวรรณ ฉันทันตคเชนทราชาติ วรรราชรัตนกรลักษณ์ จตุรภักตร์พิสุทธพงศ์ มิ่งมงคลสกลรรพวงค์ไพบุลย์ ประเมนทรนเรนทร์สุรบารมิตาสมาหาร สุนทรอาจารย์จรงงานสยามโลกย ดิลก คชนายกนาคินทร์ หัสตินทรรัตนรุ่งฟ้า

9. ซ่างพังฝือกเอก

ข้างลูกเถื่อน คล้องได้ที่ดงฆมาตชบา แขวงรแด พระศรีวรราช ผู้ช่วยราชการเมืองยโสธร ถวาย มาล้มเสียที่บ้านเรืองราง กรุงเก่า ไม่ทันขึ้นระวาง

10. พระเศวตสุวรรณภาพรรณ

ข้างพังฝือกเอก ลูกเถื่อน คล้องได้ที่ตำบลกระแจะ ดงฆมาตชบา แขวงรแด พระรัตนวงษา เจ้าเมืองสุวรรณภูมินำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วันอาทิตย์ แรม 2 ค่ำ เดือน 5 ปีกุน จ.ศ. 1225 พระราชทานนามว่า พระเศวตสุวรรณภาพรรณ สรรพวงคพิบูลย์ลักษณ์ ฝือกเอกอรรคอุดม บรมรัตนกิริณี ยิงยศอย่างดีศรีพระนคร สุนทรศุภโสภณ มิ่งมงคลคชคุณ อุดลยกิจกรรมารยาท ซาติซ่าง อุโบสถลักษณะปรากฏพร้อมมูล บริบูรณ์บัณฑิตนขเนตร โลมเกษกายฉวีล้วนสีทองผ่องแผ้ว เป็นกุญชรีแก้วกำเนิด พรหมพงษ์ดำรงราชภูร์บารมี สมเด็จพระสยามาธิบตีประเมนทรนเรนทรราชา วรรวิลาศ เลิศฟ้า

11. ซ่างพังฝือกเอก

ข้างลูกเถื่อน คล้องได้ที่บ้านนา แขวงเมืองนครนายก สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหา มาลา กรมขุนบาราบปรปักษ์ (ทรงสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมสมเด็จพระ บาราบปรปักษ์ ในรัชกาลที่ 5 ในรัชกาลที่ 6 ได้ทรงกำหนดพระอิสริยยศ ‘กรมสมเด็จพระ เป็น ‘สมเด็จพระพระยา’ ดังนั้นจึงเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ สมเด็จพระพระยาบาราบ ปรปักษ์) เสด็จออกไปเป็นแม่กองตรวจโพน ยังไม่ทันขึ้นระวาง ก็ล้มเสียที่กรุงเก่า

12. พระเทวสยามมหาพิมเนศวร์

เป็นข้างปลายปลายงาแดงงาเดียว ลูกเถื่อน คล้องได้ที่เพนียด สมโภชขึ้นระวางพระราชทาน นามว่า พระเทวสยามมหาพิมเนศวร์ พิเศษสรรพวรลักษณ์ เศวตนัชท์กษิณกทันต์ ประสิทธิสรรพ ศุภผล เจริญราษฎร์วรรณมายุคกาล คชาธารประเสริฐเลิศฟ้า

13. ซ่างสีประหลาด

คล้องได้ที่บ้านสร้าง แขวงเมืองปราจีนบุรี ล้มก่อนไม่ทันขึ้นระวาง

14. เจ้าพระยาปราบไตรจักร

ข้างปลายหอมจัน เป็นข้างรูปงามยาวไขว้จดถึงดิน ได้มาแต่เมืองด่านซ้าย ขึ้นระวางพระราชทานนามว่า เจ้าพระยาปราบไตรจักร

เจ้าพระยาปราบไตรจักร อยู่มาจนถึงรัชกาลที่ 5

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ซึ่งเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบันทึกประจำวันเกี่ยวกับพระองค์และราชกิจอื่น ๆ เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ มีพระชนมายุราว 5 พรรษา ทรงบันทึกถึงข้างนี้ไว้ตอนหนึ่งดังนี้

“บ่ายสี่โมงเราได้ยินเสียงปืนยิงสลุต เรารับมาจะอาบน้ำแต่งตัวไปบนหมอมากวาดยา เราต้องรออยู่กวาดยาแล้วไปบน เสด็จขึ้นแล้วแม่ว่าสมบอกว่าเสด็จอยู่บนคาค่า ป้าโสมอุ้มเราตามไปพบทูลหม่อมมบนกับสมเด็จพระเนตรอยู่บนโน้น เราก้ไปดู เห็นทหารกับข้างงายาว กับม้าแต่งเครื่องมายืนรับแขกเมือง ทูลหม่อมมบนรับสั่งว่า เจ้าเมืองออสเตรีย เสด็จกลับมาในห้องเขียว คำเสด็จในที่เรากลับมาตำหนักยอินเล่าถึงไปดูรับแขกเมือง แล้วเราไปนั่งเล่นกับคุณยาย เราเล่าถึงข้างงายาวชื่อพระยาปราบไตรจักร แล้วเมื่อกลางวันสมเด็จพระเนตรท่านขึ้นครอบนาก สำหรับหนึ่งกับกระโถนนากใบหนึ่ง สองทุ่มเศษเรานอน”

ขออธิบายพระนาม นาม และคำบางคำเพื่อความเข้าใจ

‘บน’ หรือ ‘ที่บน’ คือ ที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ต่อเนื่องไปทางด้านหลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

‘แม่ว่าส’ คือ เจ้าจอมมารดาวาส ในรัชกาลที่ 5

‘ป้าโสม’ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 พระองค์เจ้าโสมวาทิ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ์

‘ทูลหม่อมมบน’ คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

‘สมเด็จพระแม่’ คือ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า (ขณะนั้นทรงดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี)

‘ยายอิน’ คือ ท้าวอินสุริยา (อาบ ชูโต)

‘คุณยาย’ คือ สมเด็จพระปิยมมาติ (เจ้าจอมมารดาเปี่ยม ในรัชกาลที่ 4)

งายาวของข้างเจ้าพระยาปราบไตรจักรหรือปลายหอมวันนี้ ปัจจุบันดูได้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

กลับมาเข้าเรื่องข้างเผือกครั้งสำคัญในรัชกาลที่ 4 ต่อไป

15. พระยาไชยานุภาพ

ข้างปลายสีนวล ขึ้นระวางพระราชทานนามว่า พระยาไชยานุภาพ

(ต่อตอนที่ 6)